

(Hazafias és harcias gyermekirodalom)*

Száz éve annak, hogy volt egy „nagy háború”, de a történetünk mégsem akkor veszi kezdetét. Már a millennium óta egy fatális tévedést akartak átplántálni, átörökíteni a gyerekeknek. Néha a legkülönbek is. Azt, hogy minden rác, sváb, szász, tót, oláh magyar akar lenni. (Ez volt a szóhasználat!) Akkor hirdették ezt fennen, amikor a nemzetiségek már javában államalkotó szándékokat forgattak a fejükben, illetve a nemzetállamokhoz való csatlakozásról ábrándoztak. Még az *Egri csillagok*ban is van egy olyan mondat, amin fennakadhatunk.¹ Tulipán, a magyarrá lett török mondja: „Mindenki bolond, aki nem magyar.”

Másik példám elfelejtett sikerkönyv. Abonyi Árpád *Három vitéz magyar baka és egy káplár kalandjai* (1902) című művéről van szó. A könyv, amit olvastam, az ifjú Bartók Béla tulajdona volt. Több helyen is beütötte a nevét egy ex librisként szolgáló lila bélyegzővel. Fontos volt neki a tulajdonjog. Már nem volt kamasz, elmúlt húsz. Ő sem másért szerethette ezt a kalandregényt, mint a mindenkori fiatalok az „öregebbik Dumas művét”. „A három testőrnek azért volt világgraszoló sikere, mert négy testőr ügetett az éjszakában. Az olvasó volt a negyedik”² – írta Bertha Bulcsu. A három vitéz magyar baka – ha hiszik, ha nem – Ursa, az oláh, Hanes, a szász, Kain Frédi, a zsidó. Egyedül a nagy bajuszú káplár magyar. Letagadhatatlanul Athos, Portos, Aramis és D’Artagnan képletét idézik. És letagadhatatlanul a k. u. k. hadsereg katonái, de ettől még törölmetszett, hetyke magyarok. „...majd a pofájukba blicczelem – mondja a kis zsidó –, mi a különbség egy bársonyplundris portugál és egy gyöngy magyar baka között.” A szerző szeretettel, türelemmel, humorral formálja hőseit. Svejk, a derék katona is eszünkbe jut. Elképesztően ötletes és kalandos tud lenni. Csak néhány jelző bánthatja a fülünket: „nyúlszívú sváb”, „sült szász”, „vad oláh”.

E tetszetős ábránd rettenetes tévedés volt, többek között belőle lett a nagy háború, aminek még nem volt sorszáma. Volt egyéb háborús ok is, de a nagyhatalmak rivalizálása most nem tartozik ránk. Szörnyű kimondani, hogy a háborúba belekeveredett a gyerekvilág. A sapkadobálós ujjongásban is részt vettek, bármily hihetetlen. Száz éve nem győzünk csodálkozni rajta.

„Ha nézegetjük az 1914-es újságfotókat – írta Száraz György –, megtaláljuk ezeket a kisiskolásokat csokros matrózblúzban, szalmakalaposan, térd alá érő rövidnadrágjukban: ott lábatlankodnak a zászló és kalaplengető felnőttek körül, az ÉLJEN A HÁBORÚ! táblák alatt.”³

A korabeli gyermekirodalomban nincs olyan műfaj, amelynek a tematikai rétegéből a háború kimaradt volna, még a lányregényekben is ott van. Tutsek Anna *Cilike mint asszony* című regénye a háború idején játszódik. Cilike még a háborúba is elkíséri hitvesét, mert ott nem olyan egyhangú az élet, mint odahaza. Nagy szavakat használ (gigászi, vérfagyasztó, megőrül), de amíg férje a krasznajarszki fogolytáborban szenved, párnaharcba fojtja bánatát.

*Részlet a *Gyermek és propaganda a XX. században* című előadásból. Elhangzott az Országos Széchényi Könyvtár *Könyvtárlat* című előadás-sorozatban 2016. május 19-én.

KOMÁROMI GABRIELLA: DÖRMÖGŐ DÖMÖTÖR A „NAGY HÁBORÚBAN”

A gyereklapok különféleképpen reagáltak a háborúra. Az Én Újságom eleinte nem vett róla tudomást, agyonhallgatta, mint valamiféle nem gyereknek való dolgot. Később azonban egy gyerek számára is átélhető, nemes pacifizmussal tiltakozott. A Jó Pajtás azonnal reagált a háborúra. A lelkesedés hangja se volt tőle idegen, „Szeretnék levágni egy, két, kilenc muszkát – mondja Csutora Jancsi. – Hohó barátom, nem faty te ágyú, hogy egyszerre kilenc muszka levágsz”⁴ – válaszolják neki Sebők Zsigmond történetfüzérében.

A propaganda szitokszónak számít, meg is érdemli, különösképp, ha gyerekek a védtelen áldozatai. Pedig a propagare (= terjeszteni, szétszórni) önmagában ártatlan. A jót is lehet terjeszteni. A gyerekirodalomban egy sajátos propagandamodell létezik, ami általában egy gyerekspecifikus kóddal nyitható. Ez a gyermekirodalom sajátos, kétszintű kommunikációjából vezethető le. Ez a beszédmód aszimmetrikus. A szerző felnőtt, a befogadó gyerek. Egyenlőtlenek és mások. Más a nyelvhasználatuk, a tudásuk, mások az élményeik, más a szociális státusuk, hogy csak a legfontosabbakat említsem. De mondhatok olyat is, hogy máson nevetnek, máson sírnak. Még a mondatok hossza is számít ebben a beszédmódban. A szerző mindenféle eszközt bevet (a propagandába is), hogy ezt a távolságot eltüntesse, és kapcsolatba lépjen a gyerekekkel. Gyermeki műfajokkal, témákkal, cselekménnyel, nyelvvel, vizuális eszközökkel próbálkozik, hogy a szöveg egy gyerek számára átélhető legyen.

Sok bizonyítékom van arra, hogy nagyon nem gyermeki témák esetén a mese a gyerek számára a leginkább dekódolható: Kaffka Margit meséje egy háborúban kiégett hajóroncsról szóló anderseni történet (*Marie, a kis hajó*), Babits mesehősét besorozzák a háborúba (*Dzsoni, a tengerész*), Balázs Béla, a *Kékszakállú herceg várának szerzője A hét királyfi* címmel mesét írt, amelyben a hét királyfi jó mamája panaszkodik, mert férje leakasztotta „nagy aranypuskáját a falról, a vállára vettette és elment a frontra”. Ez a mese végül is a béke propagandája. „Várj csak egy kicsit, kedves ellenség. Valamit el akarok mesélni – mondja a király. – ...kidobták az ágyút az ablakon, egy nagy folyóba, mert úgyse fognak soha többé harcolni.” A mesét a szerző 1916-ban írta. Megjárta a lövészárkokat. Ilyen művek is akadnak, de alapjában véve harcias, teátrálisan hazafias gyerekirodalom született akkoriban. Propagandisztikus és feltámaszthatatlan.

Sebők Zsigmond *Mackó úr történetei (alias Dörmögő Dömötör kalandjai)* című művét Borbély Sándor után magam is megpróbáltam feltámasztani, aztán rájöttem, bármilyen legendás könyv, a szívverése megállt. Dörmögő Dömötört azért szerették évtizedeken át, mert mindenütt ott volt, ahol történt valami a világban. Mindig valóságos életkalandok érintették meg. (A mozi, az automobil, a földalatti, az olimpia, a nagy utazások.) Nem csoda, hogy önkéntes a háborúban. Harcol a muszkával Máramarosban meg az olasz harctéren.

Lássuk csak, milyen lelkes, pedig még csak újságot olvas.

„Dörmögő Dömötör az újságot olvasta s eközben nagyokat vigyorgott és még nagyobbakat ordított:

– Jól van!

– Üsd vágd, nem apád!
 – Hahaha, szorul a kapca!
 – Csak a fejit, hogy meg ne sántuljon!

A nagy lármára beszaladt az úri barlangba Zsuzsó, a Dörmögő úr élete párja. Azt hitte, hogy férje ura valakivel verekszik, és nagyon csudálkozott, mikor látta, hogy az asztal mellett ül és újságot olvas.

– Kivel pörölsz, Dömötör? – kérdezte.

– Kivel? Hát a muszkával. Te, Zsuzsó, olyan érdekes az újság! Éppen nekem való újság, mert az elejétől a végéig verekednek benne.

– Kik verekszenek?

– Még kérdezheted? A magyar huszárok ütnek, a muszkák meg kikapnak. Te, ezek a fránya huszárok úgy vágják a muszkát, mint a répát, mint a dohányt, mint a hagymát, mint a gulyáshúst, mint a... Nincs ennél érdekesebb olvasmány. De most ne zavarj, hadd élvezzem ezt a nekem való újságot.

Ezzel beledugta az újságba a nagy buksiját, és falta a harctéri híreket.⁵

Az őszirózsás forradalmat a maga módján örömmel üdvözölte a magyar irodalom és a művészeti élet. Ady, Móricz, Babits, Krúdy, Molnár Ferenc, Kosztolányi, Karinthy, Rippl-Rónai, Bartók, Kodály – szóval mindenki vállalt szerepet, akit humanista érzelmek vezéreltek, s akinek elege volt a háborúból. A gyereksajtó is üdvözölte az őszirózsás napokat. Benedek Elek hőse, Rókáné polgártárs fennen lobogtatja a köztársaság zászlaját a Jó Pajtásban (*Rókáné komámasszony libát szállít a hadseregnek*). De már januártól – és nemcsak márciustól – érezhető a kiábrándulás, amikor hírek érkeznek a béketárgyalásokról. „...az egész világ ellensége a magyarnak” – írta Benedek Elek gyerekeknek a Jó Pajtás 1919. 1.számában. Gyermeklapja képanyagot is közöl a béketárgyalásokról. A gyerekekkel is számon tartatja, hogy áldozatok vagyunk, hogy 1 millió a háborús halottunk, 2 millió a háborús rokkant. A Zászlónk, a katolikus diáklap hasábjain „Kossuth kis unokái” könyörögnek Wilsonnak az igazságosabb békéért. Mindenbe belekeveredett a gyerekvilág, s gondoljuk meg, egymillió halottnak hány millió árvája volt.

A gyermekvilággal egyébként törődött 1918/1919, amennyire ez a 142+133 napból futotta. (Mesedélutánok, gyerekmozi, gyerekszínház.) A Bukfenc című gyereklapba Krúdy, Karinthy írtak. A szegény gyerekek előtt megnyíltak a „büszke főúri paloták kapui” és lekváros kenyeret kaptak. Bejuthattak a Margitszigetre. Voltak

1. ábra Dörmögő Dömötör mint önkéntes (Mühlbeck Károly rajza)

KOMÁROMI GABRIELLA: DÖRMÖGŐ DÖMÖTŐR A „NAGY HÁBORÚBAN”

rossz ötleteik is. A Jó Pajtás címe legyen *Kis Elvtárs, Kis Proli, Kis Munkás* – és ne Benedek Elek szerkessze! Szerencsére ötlet maradt. A kezdetben lelkes humanisták testvérharcként élték meg a proletárdiktatúrát, a vörös terror napjaiban már megtagadták.

Van egy könyve a magyar gyerekirodalomnak, amelyről az jut eszembe, hogy Tormay Cecil *Bujdosó könyve* kicsiknek. Blaskó Máriától⁶ a *Magyar Misi kalandjai a vörös világban* (1919) kultuszkönyv lett. Ronggyá olvasták, vagy ronggyá olvastatták; egy ilyen szakadt példány volt a kezemben a debreceni egyetemi könyvtárból. Nem akármilyen propagandája lehetett a könyvnek, mert kevés gyereknek dekódolható dolog van benne. Semmit nem látunk a gyerekvilág szemével, nem gyermekiek a reflexiók, a könyv hősei nem gyerekhangon szólalnak meg, semminek nincs gyerekésszel felfogható tétje. Pedig olyasféle bandaregény lebeghetett Blaskó Mária szeme előtt, mint Molnár Ferencé. Hősei tízéves kamaszok, van du. 4-kor választás (csak nem a grundon, hanem ahol lóhúst árulnak), van vérszerződés, vannak csapatok (pöcsétesek, nem pöcsétesek). De nem a történetért íródott a könyv, hanem a történelmi leckéért, hogy ezt az „istentelen, borzalmas világot” lefesse. Abban nem is kételkedünk, hogy a vörös terror napjaitól ilyen volt. (És rettenetes volt a megtorlás is, miért is tagadnánk.) Ahogy a *Bujdosó könyvben* van igazság, van ebben is. De azért ez kevésbé antiszemita könyv, mint Tormay Cecilé. A szerző szerint nem lehet bűn a vallás, csak az, ha spicli és gazember valaki. De azért vannak olyan mondatok a könyvben, hogy: „Zsidó... pfúj zsidó.” Pedig Lederer Dolfika maga mondja: „Én semmi vallású vagyok és nemzetközi.” De azért másodmagával ő veri le a keresztet az osztályterem faláról. Megrendítő a könyvben a családok, gyerekek megosztottsága (ki a vörös, ki a fehér? ki a magyar? ki a magyarabb?). Mindez élesbe megy, de el tudjuk képzelni milyen lehetett, ha vázlatosan odavetett, akkor is. A történelmi lecke kedvéért néha megáll a szerző, összefoglal. Hosszabb a mondandója annál, mintsem idézzem. De ennek eszenciája a gyerekek vérszerződésében is benne van. „Meg fogjuk ígérni, hogy hívek maradunk a Jézuskához és a hazához. Juszt is fogunk hittant tanulni és elmegyünk a templomba és ministrálni és szeretni fogjuk a tisztelendő urakat. Aztán megígérjük, hogy hívek maradunk a hazához és titokban mégis énekeljük a Hymnust és eldugjuk a történelemkönyvet, amit be akarnak szedni és magyarok maradunk örökké. Inkább meghalunk, de hazaáruló vörösek nem leszünk. És még azt is megígérjük, hogy szeretni és segíteni fogjuk egymást mi burzsuj és proli gyerekek – mind, aki jó és magyar. És nem engedjük, hogy összeveszítsenek minket a vörösök.” Hát ez a vérszerződés. A „pöcsétes”. Hősi halott apjukról is úgy beszélnek a gyerekek, mintha a történelemkönyvből olvasnák – valaki másról. „Apámnak nem volt muszáj mennie, de ő magától ment. Aszondta, hogy a nagypapa a 48-as szabadságharcban halt meg Damjanich seregében – és ő se kisebb magyar.” A kiskamasz főhős pedig olyan, mint egy operettfigura: „A szögedi tanyákról jött. Tősgyökeres magyar gyerek.” A kalapján kakastoll, pántlika, címeres rézcsat. És mindenben első, tornában, tanulásban stb. A történet végén ellenforradalmár akar lenni, és Horthyhoz szökik Szegedre.

Blaskó Mária nem volt tehetség-telen, csak sokkal elfogultabb volt, mint amilyennek szabad lenni. Nemzeti érzéseket akart szítani. Úgy írt regényt, mintha vezércikket írna. Nacionalizmusa egyszerűen gátlástalan. „Más a magyar szív, más a magyar vér, más a magyar érzés”, mondják elvakult regényhősei. „Mindenki magyar, aki itt született. Mindenki!”, mondja a legharsányabban a sváb gyerek.

Furcsa, hogy ilyen könyvek születtek a magyar gyermekirodalom aranykora után. Az első aranykor⁷ a századelő volt, Molnár Ferenc, Gárdonyi, Móra, Móricz, Karinthy a halhatatlanjai. Erre a korszakra a magyar gyermekirodalom mélypontja következett – irdatlan sok gyerekkönyvvel a két világháború között. Maga volt a romlás. A gyermekirodalom eszköze lett a politikai propagandának. Az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy azok a bizonyos halhatatlanok meghaltak, emigráltak, vagy nem írtak többet a gyerekvilágnak. A két világháború között a magyar irodalom egyébként soha nem látott nagy korszakát élte a Nyugat nemzedékeivel, József Attilával, Szabó Lőrincsel, Weöres Sándorral, Radnóttal. Mintha hirtelen megszűnt volna a felnőttek és a gyerekek irodalma között a kapcsolat. Ami általában létezik. A század elején fényes korszakot éltek meg mindketten, a sztálinizmus éveiben mindkét irodalom felett beborult az ég. A két világháború közötti időszak könyvrengetege utólag keveset ér.

Blaskó Mária egy másik könyve lett csak igazán kultuszkönyv *A Nem, nem – soha!* (1921). Nem vonjuk kétségbe, hogy Temesváron megtörténhetett mindez. A könyvbe zárt fájdalom is valódi. De látszik rajta a sietség, ami nem engedte megszűlni az öntörvényű hőst és mesét. Ennek ellenére a címe szárnyakra kapta a könyvet.

Ugyanez a fájdalom benne van a remekművekben is. A *Légy jó mindhalálig* lapjain Nagy úrból, a szobafőnökből tör ki a fájdalom. 1950-ben emiatt adaptáció készült a műből. Az 1970-es, 1980-as években még mindig hiányoztak a szövegből Nagy úr szomszéd népeket sértő megjegyzései. A fordításokból kiváltképp. Már rég a teljes szöveget kapják a gyerekek. Mélységét nem értik, az ilyesfajta fájdalmas kitörést, meglehet, átlapozzák.

Csak két évtized múlt el a két világháború között. Ennyi idő se a történelmi sokkémények feldolgozására, se a lábadozásra nem elég. A Trianon utáni érzelmek, indulatok, konfliktusok, reménykedések és önáltatások átívelik a korszakot. A legendák is.

2. ábra. Kép a *Magyar Misi kalandjai a vörös világban* című könyvből (Mühlbeck Károly rajza)

KOMÁROMI GABRIELLA: DÖRMÖGŐ DÖMÖTŐR A „NAGY HÁBORÚBAN”

Ahogy Száraz György írta: A matrózgalléros, térnadrágos fiúk, a maslis, kalapos, fehér köténes lánykák megtanulják az „új köszönést: »Szebb jövőt!«, s reggel tanításkezdet előtt kórusban mondják Papp-Váry Elemérné *Magyar fohászát*: »Hiszek egy Istenben / Hiszek egy hazában /, Hiszek egy isteni örök igazságban, / Hiszek Magyarország feltámadásában«. Tovább tanulják a 63 vármegyét, a falon most is ott lóg Nagy-Magyarország képe; a változás csak annyi, hogy belsejében ott kacskarिंगózik a trianoni határt jelző vastag vonal. De a mappa fölött felirat hirdeti: »Nem, nem – soha!«⁸ Jogos fájdalmak és kártékony indulatok éltek együtt az életben is, az irodalomban. A történelmi lecke alapjában véve nem változott. A rossz békék nyomában bűnbakkeresés jár, és a visszavágás vágya él.

Az Én Újságom lapjain 1938-ban sem kisebb az önámító indulat, mint Temesi Győző tíz évvel korábbi regényeiben (lásd *Győzni!*, 1929; *Élni*, 1931.). A kis olvasók Csige Károly Károly irredenta mesenaptárát olvasgatták (1921), vagy Scossa Dezső Csekély komájával éltek át a történelem fordulatait (*Csekély koma Kis-Magyarországon*, 1930). Tele van ez a könyv illúziókkal: „...a magyar katonát senki le nem győzi!” – mondják a háború utolsó évében. S miért harcolnak Galiciában? „... tartozunk ezzel a muszkának 48-ért.” Magyarok és nem magyarok dolgában még mindig a millennium illúzióiban élnek. 21 millió lakosból csak 12 millió volt magyar, de „a többi lélekben szintén magyar volt.” Tartósították azt a gondolatot is, hogy Trianonért „egy személyben” 1919 felelős. Ki tagadná, hogy belejátszott, de nem kizárólagos ok.

Egyszer Ignác Rózsa gyerekkori emlékei között akadtam ilyen mondatokra: „Tegnap az állt az olvasókönyvünkben, hogy hazánk fővárosa Budapest, a Duna partján ott áll Petőfi szobra. Most azt olvassuk, hogy a fővárosunk Bukarest, a főterén ott van Vitéz Mihály szobra.” Hogy is lehetett ezt túlélni? – gondoltam. Ma sem gondolom másként. S azt sem, hogy az ilyen traumák idején könnyű rossz válaszokat adni.

A rossz, propagandisztikus gyermekirodalom is könnyebben lábra kapott. „De hát kibe harapjak, ha nincs törvény az ellen, amit úgy hívnak, hogy gyermekirodalom?”¹⁰ Ezt Németh László mondta 1940-ben. Hova jutottunk *A Pál utcai fiúktól*?

3. ábra.

*A Magyar Hiszekegy költője*⁹

Jegyzetek

- ¹ Megjegyzés: 1899-ben kezdte el folytatásokban közölni a Pesti Hírlap. 1901-ben jelent meg könyv alakban.
- ² Idézi Medgyesi Gusztáv: *Átkozott kesudió*. Élet és Irodalom, 1988. május 27.
- ³ Száraz György: *A tábornok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984, 164.
- ⁴ Sebők Zsigmond: *Csutora Jancsi Oroszországban*. Jó Pajtás, 1914. 45. sz., 731–732.
- ⁵ Sebők Zsigmond: *Dörmögő Dömötör mint önkéntes.*(+ *Dörmögő Dömötör az olasz harctéren*.) Franklin-Társulat, Budapest, 1921, 5. (Először folytatásokban, 1914-ben a Jó Pajtásban jelent meg.) Megjegyzés: 1948-ban jelent meg Gergely Márta Mackó-könyve, amelyben Dörmögő Dömötör egész háza népével felvonul május 1-én (*Zebulonból mackó lesz*).
- ⁶ Blaskó Mária (1891–19?) író, költő, lapszerkesztő. Csaknem 100 gyerekkönyvet írt. Műveit a katolicizmus értékvilága hatja át, elfogultsága már-már a fanatizmus határát súrolja. Novelláit németre fordították. Hittudományi munkákat is írt, valószínűleg külföldi kolostorban halt meg.
- ⁷ A második aranykor a XX. század utolsó harmada: Weöres Sándor, Kormos István, Mándy Iván, Lázár Ervin, Csukás István, Janikovszky Éva. A harmadik korszakra még várunk.
- ⁸ Száraz György: *A tábornok*, i. m., 201.
- ⁹ Papp-Váry Elemérmé Sziklay Szeréna (1881–1923). 1920 júniusában pályázatot hirdetett irredenta imára. Megnyerte. A zsűri tagjai Rákosi Jenő és Kozma Andor voltak. Még egyszer megpróbálkozott az írással: hosszabb verses elbeszélést írt *Mese a dicsőségről* címmel. Kozma Andor nem ajánlotta kiadásra: „...az ő ragyogó nevét nem szabad kitenni kritikának” – írta. Papp-Váry Elemérmé fiatalon halt meg, a nemzet halottjának nyilvánították. (Lásd. *A Pesti Hírlap 1928. évi nagy naptárában*, 161–164.)
- ¹⁰ Németh László: *Lányaim*. ásd. uő: *A kísérletező ember*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1973, 216.

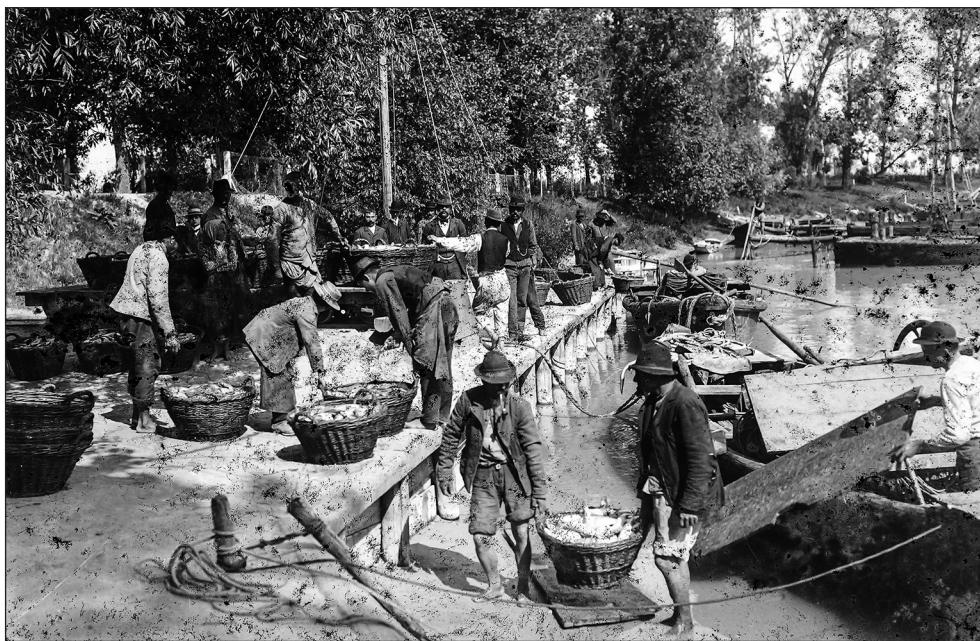

Foto: Fortepan 86567 / Siófok – halászkok, 1908
Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége